

BARÁTH FERENC:

KOSZTOLÁNYI KATOLICIZMUSA

Kosztolányi azokkal a sajátságaival, amelyek — szerinte — emberi vagy írói egyéniségének lényeges vonásai közé tartoztak, műveiben, főleg a *Tinta* (1916) és a *Bölcsőtől a koporsóig* (1932) c. kötetekben, nagyon sokat foglalkozott. Vallomásai, melyeket kettéválasztott írói és emberi jellegzetességeiről írt, kissé természettudományi gondolkodásra vallanak. Az átöröklés elméletével igyekezett megmagyarázni végletező hajlamait, bohémes szokásait, általában azokat a sajátosságokat, melyek legszerveesebben tartoztak hozzá ember- és írólényegéhez. Tehát Kosztolányi szellemében járunk el, ha katolicizmusának gyökereit is családjában, őseiben keressük. Igaz ugyan, hogy írói gyakorlatában a katolicizmusát nem tartotta számon, tehát mint ihletélményt, vagy mint „költői anyag”-ot, nem tartotta művészetében jelentősnek, mégis számolni kell vele, mert egy-egy írásának koncepciója akárhány esetben csakis a katolikus szellemiségéből fakadhatott. A katolicizmus ihlető hatása leggyakrabban elvonatkoztatottan jelentkezik írásaiban, többnyire a humanitás eszményének s a gyakorlati katolicizmus gondolatainak magvaként.

A részletesebb fejtegetés előtt, célszerű végigmenni gyakorlati katolicizmusának előtörténetén, megállapítani annak előzményeit, történeti hátterét. Nemesak ő maga volt katolikus, hanem ősei közül már Mátyás király idejéből tudott mutatni egy-egy családbelijét, aki Georgius Polycarpus (Kosztolányi György) néven írogatott, a vatikáni könyvtárban dolgozott, tehát biztos, hogy katolikus volt. A Kosztolányi-család egyik későbbi tagja, Kosztolányi Sándor ferences szerzetes, 1820 körül öt kötetet szentbeszédet adott ki, így ő már erősebb szálakkal kapcsolódott bele a katolicizmusba. Ennek a történeti folytonosságának egészen konkrét megnyilatkozásait Kosztolányi maga is felfedezte apai nagyanyjában, akinek katolikus gondolkodása nagyban hozzájárult a költő lelkivilágának a kialakulásához. A tizenhat éves Kosztolányi a naplójírást a Szentháromság nevében kezdte el, áhitatos lelkesedés vezette a szentségek gyakori felvételében, s ifjúsága romlatlan idealizmusában lehetetlen fel nem fedezni a katolikus nevelés fékentartó szerepét. A katolicizmus, mint minden gyermekkori lelki élmény, számára a legtartósabb, legállandóbb készségeket jelentette, kiinduló pontját egy egységes, állandósult életszemléletnek, amelynek sarkalatos tétele volt a kereszténységben nyugvó emberszeretet, irgalomérzés, testvériség-hit. Nem a mai katolikus költők szemléletével vizsgálta a katolikumot, az Egyház tételrendszerét nem fogadta el maradéktalanul, mert a rendszereket általában megvetette, s noha egyetlen alkalommal sem

szólt a katolikus rendszer ellen, mégis kétségtelen, hogy többször hangoztatott rendszerellenes álláspontjában gondolt a katolicizmusra is, mint rendszerre. Az igazi boldogságot a primitív szervezetlenségben, a rendszerezetlenségben látta. Az elmélet csak nagyritkán kötötte le képzeletét s mindenben, a katolicizmusában is, a józanabb gyakorlatiasság felé, a tételekből elvonatkoztatott általánosságok felé fordult. Ezek az általánosságok már magukban véve is, csak a legmélyebb katolikus szellemű átélésből magyarázhatók meg, összességükben pedig Kosztolányi módján átértelmezett, megcsonkított rendszert adnak ki, amelyből azonban világosan kimutatható az Isten- és emberszeretet két sarktétele. Az átértelmezettség nem azonos az eretnekséggel, vagy a protestáns szabad-magyarázattal, hanem azzal a ténnyel függ össze, hogy Kosztolányi minden elvontságban és elméletben többé-kevésbé fikciót látott, s józan szemlélete, amely költészetének egyik fővonása, száműzte az absztrakt magyarázatokat, illetőleg konkrét át-szerelésekkel gyakorlatiasabb megvilágításokkal helyettesítette.

Miben rejlik tehát Kosztolányi katolicizmusa? Lehet-e katolicizmusról beszélni azzal a íróval kapcsolatban, akít a közhiedelem — bizonyos joggal — kissé cinikusnak és dekadensnek tart.

Katolicizmusának tételei a következőkben foglalhatók egybe: krisztusi értelemben vett egyenlőségeszme hatotta át, vele kapcsolatosan az irgalmasságérzés és szolidaritásvállalás az elnyomottakkal, a szegényekkel, tehát: a krisztusi szeretet hirdetése; a büntudat és a lelkiismeret hangjának nagy szerepet juttatott, vagyis a penitencia élményét a gyakorlatban vallotta és vallatta; nem akarta elveszíteni a jóságba és a testvériségbe vetett hitét. Ehhez járult még néhány katolikus tétel elismerése; végül: a megváltás tételét is szerepelteti, egészen gyakorlati elvonatkoztatásban. Látnivaló tehát, hogy elsősorban a katolicizmus szociális gondolatait vallotta, átszínezve őket egy költő mély lírájával.

Az egyenlőségeszme liberális gondolkodása ellenére sem jelentett írásaiban azonosságot a radikalizmus egyenlőségideáljával. Mindenben a mérsékelt haladás híve volt: nem akart forradalmi lenni, bár az avultságok, a konzervativizmus ellen kitartó harcban küzdött. Egyenlőségeszmeje a földöntúli megbékélttségnek, a testvéri közösség megvalósulásának reményén keresztül kapcsolódott a katolicizmus gondolatrendszerébe. A túlvilági életbe vetett hite írói pályájának első felében rendíthetetlen volt: hitt a lelki továbbélés dogmájában s irtózott a teljes megsemmisülés gondolatától. Éppen az jelentős, hogy írói pályája első felében nem tántorodott el a lélek halhatatlansága katolikus értelmezésű dogmájának megvállásától, mert hiszen éppen pályájának elején volt liberálisabb, talán bohémkedő nagyzolásból: „atheistább”. A századeleji irodalmiság egyet jelentett valami lefojtott liberalizmus-eszme elfogadá-

sával, ennek az írói gyakorlaton keresztül való állandó hangoztatásával, s ezzel bizonyos mértékű ateista gondolkodás járt együtt. Az egyenlőség-eszme kétségkívül a liberalizmus gondolatköréből jutott el hozzá, azonban értelmezésében katolikus színezetet nyert. A forradalmi egyenlőség-eszme a befolyásoló erejű aktualitás megírásában sem tántorította el a katolikus felfogású egyenlőség-gondolattól. Az evangéliumi szegénység eszméjének volt az apostola s a szegénység értelmezését valami sajátos paradoxonnal jelölte meg: „Csakugyan a szegények gyűlölik egymást és ezért szegények. Ha szeretnék egymást, gazdagok volnának. Vagyis akkor nem volnának többé szegények, se gazdagok, csak testvérek, akkor maga a paradicsom valósulna meg a földön és eljönne Isten országa” (*Tengerszem*, 224. l.). Ez az idézet fényt vet a Kosztolányi katolicizmusának lényegére. A szeretet azonos volt a „gazdagsággal”, következésképpen a boldogsággal. A Hegyi Beszéd gondolatai sugallták, Krisztus igéje: „Boldogok a lelki szegények...” A szegénység és gazdagság az átfogó szeretetben egymásba folynék, tehát testvéri megértésben nyújthatna egymásnak kezét a kétlelkű emberiség.

A testvériség megvalósulása szerinte azonos a földi paradicsommal, Isten országával. Ebben a vallomásában in concreto jelölte meg a lélek megdicsőülésébe vetett hitét s a mennyország létezését is elfogadta.

Testvériség-hite mellett vallomást tett az egyik legjellegzetesebb Kosztolányi-alak is, *Édes Anna* Moviszter nevű orvososa. Az egyszerű gyilkos cseléd lány lelki helyzetébe akarta magát beleélni s szerette volna kimenteni a szeretetlenségben és kíméletlen munkában meggyötört Édes Annát, aki egy elkeseredett hangulatában kést ragadott s megölte gazdát. Őbenne is a testvért látta, s a krisztusi irgalmasság eszmével akarta megértetni a gyilkos cseléd lányt. Mikor a tárgyaláson megpillantotta a bírót, valami belső ösztön ezt súgta neki: „Ő csak a földi igazságszolgáltatás képviselője. De igyekszik pártatlanul igazat látni, jobbra és balra tekinteni, már amennyire lehetséges ez itten a világon. Nem érzed-e — biztatta egyre magát, — hogy közeledik az isteni igazságszolgáltatás felé s máris a pártodon van? Hagyd, hogy kicsit még vitatkozzék, végre ez az ő kötelessége, aztán újra beszélj, ne félj te senkitől, mert teveled van az Isten”. (*Édes Anna* 252. l.)

A földi igazságszolgáltatás fölé helyezte az égi igazságszolgáltatást s azt tartotta, hogy „a földi igazságszolgáltatás csak viszonylagos valami.” (*A rossz orvos* 81. l.)

A szegényekben is elnyomottakat látott, s néha már-már a kapitalizmus ellen emelte fel a szavát. A szellemi és anyagi elnyomottságban olyan állapotot látott, melyben az „egyenlő” testvér-egyen nem fejthette ki teljes szabadsággal egyéni diszpozícióit, tehát nem élhetett szabad életet. A szellemi szabadság letörésével egyenlő következményei lehetnek az anyagi szabadság megvonásának is. Az anyagi értelemben vett gaz-

dag és szegény embertípus között a tömeg áthidalhatatlan különbségeket fedezett föl. Itt már a korszellemben fogant szocializmus is bekapcsolódik Kosztolányi katolicizmusának irgalom- és testvériségeszméjébe: „Ezen a földön a gazdag ember maga az Isten”. Nem fedezhető-e fel ebben az idézetben is valami lappangó egyenlőséghit, hogy a túlvilágon mindez nem így lesz? Az arany- és pénzimádatnak aktuális jelentőséget tulajdonított: „Ma minden a pénz, nincs más hitünk, nincs más mértékünk.” Egy neuraszténiás költői képében, amikor a saját koráról írt, így nyilatkozott:

„Az én koromban:
álmatlanul ült arany-ágyon az Isten.”

A pénzsóvárgás örök bűnét egy katolikus szellemű asszonyalakjával is megítéltette. A *Tengerszem*-ben (1936) az *Egy asszony beszél* c. ciklusának a szereplője az író legbensőbb katolicizmusának a tételeit hirdeti. A szegénységben megnyugvó katolikus asszony rezignáltan vallja a közmondás igazságát: „...Semmi sem fenéig tejfel”, „nincsen rózsza tövis nélkül”. A beszélgetések során egyre jobban elmélyed s a legnagyobb problémákhoz is hozzászól: „Hogy én mindenkit kárhozottnak tekintek, aki nem az egyedülvaló Istennek szolgál, hanem a pénznek, a földi hatalomnak, hogy én csak az édes Jézust imádom, aki meghalt mindnyájunkért, hogy előttem teljesen egyformák azok a szegény utcai lányok s a híres ringyóprimadonnák...”

A megállapító szemlélet itt már az értékelő szemlélettel párosult: fölvetődött előtte a bűn problémája, az erkölcsi rossz és annak következménye, a kárhozat. A katolikus rendszer pokol- és mennyország tétele konkrét részletezés nélkül ugyan, több esetben is kimutatható írásaiból. Az abszolút értéknek volt a híve irodalmi alkotásaiban is, s az alkotás értéke fölött ideges lelkiismerettel örködött. Az esztétikai és etikai érték elvárása, egyaránt a maximalista szellem követelménye volt. A bűn felismerése Kosztolányi alakjaiból mindig büntudatot és lelkiismeretfurdalást vált ki. Még a rabló is magához tér, amikor egy megható családi jelenetet megpillant. Hitt Kosztolányi az emberi jóságban, a romlatlanságban s a bünt pillanatnyi megtévelyedettségnek tekintette. A rabló is hitt a jóságban: „Néha himnuszokat akart dalolni a jósághoz és az emberhez.” (Káin 26. l.). A büntudat gyónásra viszi a bűnös embert, mert a gyónás szentségében Kosztolányi megenyhülést látott, noha ő maga élete javakorában nem szokott gyakran gyónni és áldozni. Lehetséges, hogy külsőségnek tartotta ezt, de a penitenciatartás gondolata állandóan élt bennne. Egy Erzsébet nevű asszonyalakja az életből nagyon kivette a részét. A csapások sorozatában azonban magához tért s büntudatában Istenhez emelkedett: meggyónt: „Vétkeztem — mondotta Erzsébet —. Vétkeztem Isten és ember ellen. Kevély voltam, önző voltam. Isteníttem, elkényeztettem egyetlen gyermekeimet és nem törődtem vele. Puha voltam. Könnyelmű. Kemény

és könyörtelen. Pazaroltam a pénzt és fukarkodtam. Tékozló voltam. Zsugori voltam.” A pap így vigasztalta: „Áldott vagy, mert asszony voltál, mert egész nő voltál, a jóság alázatos cselédje, hasonlatos a legmagasztosabb cselédhez, az Úr szolgáló lányához. Áldott vagy Erzsébet s ott fenn várnak téged.” (Tengerszem 85. l.).

A bűnös állapotot lelki problémának tartotta, amit meg kell oldani. A javulás folyamatába ritkán avatott be külső eszközöket, vagy ha igen, a nemesbülés szándéka mindig belülről indult el. Pacsirta c. regénye, amelyben egy vénleány tragédiáját írta meg meleg katolikus átérzéssel, nem más, mint gyakorlati katolicizmusának tételsorozata. Az Édes Anna a maga egészében: testvéri közösségvállalás egy cseléd sorával, mély humanitás és szociális gondolkodás jellemzi: a Pacsirta pedig az irgalomérzést s a lelki nemesbülésért vállalt szenvedés alázatos elviselését s az ebben rejlő katolikumot aknáztta ki. Pacsirta, a vénleány, vidéki elhagyatottságában a lelki szenvedés minden fázisát átélte, de alázatos lélekkel tűrte sanyarú helyzetét. A katolikus pap, akivel együtt utazott el a tanyára, helyette mondta ki az eszmét, amelynek tudatában a szenvedést vállalta, „a világ: siralomvölgy.” Ebben a tételben jelentkezett legmélyebben Kosztolányi katolicizmusa. A bűntudat és az eredeti bűn hatolikus szempontú értelmezése jelölthette csak az élet „átmeneti állapotát.” Pacsirta szinte askétikus lélek volt. Öngyöttrő, de szelid alázatból gyötörte magát; az askétizmus gondolat- és érzelemvilágában látta a földi dolgokat s ezeket a túlvilági szempontok szerint értékelte. Hozzá hasonló alak Ijas Miklós, a költő, aki a szenvedők iránt érzett megértésében érdeklődni kezd Pacsirta iránt. Szenvédéskívánását, alázatos megbékéltségét így jellemezte Kosztolányi: „Sokáig álldogált a kapu előtt, oly türellemmel, mint egy szerelmes, ki valakit vár. De nem várt ő senkit. Nem volt ő szerelmes sem, nem volt ő földi szerelmes, hanem isteni szerelmes volt, ki megért valakit, magába ölel egy életet, meztelenre vetkőztetve, hústól, testtől és átérzi, mintha az övé volna. Ebből a legnagyobb fájdalomból születik majd a legnagyobb öröm, hogy minket is megértenek egyszer és a többi idegen emberek is úgy fogadják szavunkat, életünket, mintha az övék volna.” A szenvedést élete vége felé már annyira fontosnak tartotta a lelki megtisztuláshoz, hogy verset írt a szenvedésről s a fájdalmat a boldogsághoz szükségesnek tartotta.

A szenvedés eszméjén keresztül jutott el a megváltáshoz. Krisztus áldozatában a szenvedők felmagasztalását látta: a szenvedő hatalmát a szenvedőkért. Pacsirta anyja gyermekeföltő boldogtalanságában a feszületre vetette tekintetét: „... a lángész és forró szeretet végtelenségét árasztotta az édes Jézus, ki a boldogtalanokért jött a világra és meghalt azokért, akik szenvednek.” A megváltás gondolatának gyakorlatiasabb át-szerelése található meg Egy szegény kis beteg c. novellájának

alapgondolatában is (Beteg lelkek 13. l.). A kis beteg gyermek már nyolc éve feküdt, a láz éveken át gyötörte testét, míg végül édesanyja meghalt a sok virrasztástól és az állandó ápolással járó fáradalmaktól. Az anya halála megváltotta gyermekét. Kosztolányi szükségesnek tartotta a hangulat alátámasztását s a környezet lelkivilágának a megmagyarázását. Az apáról megjegyezte, hogy „irgalmas szívű keresztény” volt.

Nem tudni, hogy a keresztény a katolikus szinonimájaként szerepel-e itt, de kétségtelen, hogy az irgalmasság- és megváltáselmélet elsősorban a katolikus lélekből fakadó adottságnak tekintette. Művei szereplőivel gyakran megvallatta, hogy katolikusok, ha pedig nem azok, szájából halljuk valásuk megnevezését, akkor jellemzsképpen okvetlen megjegyezte róluk, hogy katolikusok, ha a jellemzés megértését ez elősegítette. Édes Annáról, aki büntudatában a feszületet nézte és imádkozott, többször is megemlítette, hogy katolikus volt és arra is hivatkozott, hogy esténként imádkozott és lelkiismeretvizsgálatot tartott. Tán egyik legdöntőbb bizonyíték amellet, hogy Kosztolányi a katolicizmussal ki akarta fejezni magát, eszmekörének egy részét a katolicizmusból vezette le s ha idők folyamán egyes tételekben el is fordult tőle, alapeszméi mégis csak a kaolicizmus eszmerendszeréből fakadtak.

Az most a kérdés, hogy van-e jogunk ezeket az írásrészeket Kosztolányi katolicizmusának magyarázni. Kétségtelenül: van. Látnivaló, hogy rendszerében ritkán hajlott az elvontságok felé, inkább a gyakorlati tételeket vallotta. Viszont ezek a gyakorlati tételek nem egyszerűen *csak* egy humánus érzésű és gondolkodású író megnyilatkozásai-e? Nem, mert ez esetben csak a humánumeszmével és az irgalomérzéssel magyarázta volna emberszerető álláspontját s nem tartotta volna szükségesnek, hogy többször is utaljon a katolicizmusra, mint eszméi magyarázó körülményére.

Hogyan lehetséges másrésről az, hogy legbensőbb katolikus vallomásait váratlanul át-áttörte a nihilizmus disszonanciája? Ez elsősorban végletező természetéből fakadt. Impreszionista lélek volt s megmagyarázható, ha egy-egy váratlanul jelentkező, szokatlan mértékű megrázkódtatás, csalódásélmény kimozdította abból az eszmekörből, amit joggal lehet egyik legjellemzőbb sajátosságának tekinteni. Az író és költő gondolatvilágát nem tagadta meg a gyakorlati ember sem. A nihilizmus hullámvölgyéből energikus lendülettel csapott fel a legmegindítóbb katolikus vallomásokig. A hosszú vallási közönyt egy-egy fellendülés követte s katolicizmusának szép megvalósítása volt megtérése. A János-szanatóriumban még teljesen öntudatos és beszámítható állapotban szívesen vette a gyóntatót s 1936. aug. 16-án meggyónt, de nem áldozhatott meg gégebaja miatt. Halála nov. 3-án következett be, tehát bizonyosra lehet venni, hogy akart gyónni. Gyóntatója megkérdezte tőle, hogy akar-e gyónni, ő fejével intett, hogy: igen, s bűneit —

minthogy beszélni gégebaja miatt nem tudott — írásban közzölte gyóntatójával.

A mennyországra gyakran céloztat szereplőivel, akiknek a földi pálya nehézségeit csak úgy sikerül elviselni, hogy a túlvilági boldogság hittételébe vetik bizalmukat. Főként szegény és elnyomott alakjaival vallatta a túlvilágra vonatkozó katolikus tételt s velük a jogi különbségek kiegyenlítődéskébe vetett hitét fejezte ki. A testvéri jogegyenlőség gondolata, az úr- és szolga-parabola teljesen katolikus ihletből fakadhatott. Az Édes Annában az egyik alak, Tatár tanácsnok, az irgalmasságesszmén alapuló testvériség-hitben a következő vallomást tette: „Van egy ország, ahol mindenki szolga és úr egyszerre. És egyenlő. Mindig, az év minden napján.” Ez az ország Krisztus országa, „amely a lélekben van.” Ezek az alakok külsőleg is megvallák katolicizmusukat: Tatár az óraláncán lógó Mária-éremmel játszadozott, miközben kifejtette irgalmasságesszméit. Édes Anna a vádlottak padján keresztet vetett és Istennek ajánlotta a lelkét; a missziósnővérek vallásos füzeiteiből a „hit vigaszát” merítette. Megtörtségében ráébredt katolikus lelkiismerete a gyilkosság nagy bűnére: töredelmes bűnvallomást tett, tehát lélekben megszabadult. A bűn és bűnhődésnek a katolikus hitrendszerrel teljesen összeegyeztethető az az értelmezése, ahogyan Kosztolányi Édes Anna gyilkosság-bűne esetében a bűnt és bűnhődés összefüggéseit fejtegette. Lelkében megtört, a bűnbánat megtisztította, de a fennálló erkölcsi rend követeléseképpen még földi büntetésben is kellett részesülnie: fegyházba került. A földi ítélet sohasem veszi figyelembe a penitenciát, ezt csak az örök bíró számítja be az utolsó ítéleten.

Az Édes Anna koncepciója enélkül a katolikus átélés nélkül nem is lenne megmagyarázható. Az irgalmasság- és egyenlőségesszmének, a testvériség-hitnek ez a diadalmas megvallása, ilyen átfogó egyetemességben ritka jelenség Kosztolányi írásaiban s talán csak a Pacsirta mérhető hozzá. Az Édes Annában szokás keresni bizonyos „szociális” elemeket, de erre a legbelső katolikumra még eddig nem gondoltak. Holott maga a regény első lapja is sok mindent elárul: a kommunizmus légkörében vetette fel a legnagyobb korproblémát: a társadalmi rangkülönbség szociális gondolatát. Ha a liberalizmus gondolatrendszerében látta volna ezt a kérdést, minden bizonyossággal belekapcsolódott volna abba a csábító miliőbe, amelyet a kommunizmus kora rejtegetett. Nem ezt tette. A materialista rendszer — szerinte — az erőszakon alapult, éppen azért nem fogadhatta el a szereteten, megértésen és irgalmasságon alapuló doktrínáját. A forradalmi egyenlőség és testvériség jogokat és szabadságokat vesz el, azért, hogy jogokat és szabadságokat adjon. Hol van ebben a circulus vitiosusban a rendszer és a logikai létalap? A társadalmi nivellálódás csakis az erőszak nélkül megvalósított testvériségvállaláson keresztül érhető el: ezt vallja minden írása.